

Apponyi és a magyarságnak nemzeti érzésben egyesítése világszerte

Írta: Gaal Jenő

Minden jelentékeny emberi létnek van egy főéletelve, amely felette uralkodik. Akarva, nem akarva parancsainak engedelmeskednie kell. Ez az életelv csak mint hajlam születik vele főleg pedig belé neveltetik, első sorban azok által, akiktől származik és a saját magaviselete, helyesebben a mások hatása, de egyúttal a külső körülmények alatt álló önfejlesztése által is. Régi közmondás, hogy a vér nem válik vízzé, A származás befolyása az egyénre tagadhatatlan. Ez első sorban a fizikumra vonatkozik és csak közvetve a lelkiségre, Hajlamokat az őseitől öröklünk, de azokkal néha egyenlő, máskor túlsúlyú nyomatékkkal bír az első irányadás, melyet legzsengőbb korunkban kapunk, A fiziológusok és pedagógusok nagyon fontosnak mondják az irreversibilitás tanát, mely azt állítja, hogy az első év, vagy évek benyomásai eltörölne tétlenek; azok döntők az egész életre, mert fel nem forgathatók. Ha ezekhez hasonló benyomások következnek később, a jelleg és jellem határozottabban képződik ki; ha a benyomások másneműek is, egészen ki nem írhatók, hanem az elsőekkel rokon természetű még későbbiek által valamely mértékben ismét felélénkülnek. Azonban a leszármazók sohasem lehetnek képmásai a felmenőknek, vagy ismétlődései a testvéreknek, mivel körülményeik és helyzeteik nem azonosak. Az egyén különállása így természetes. Ehhez járul az individuum saját közreműködése. Hiszen, ha szabad akaratunk korlátolt is, valamely mértékben tényleg létezik. Minél kiválóbb az individuum, annál inkább érvényesül az. ő saját törekvése egyéniségének kialakulása közben. Ennek az erejére nézve pedig fontosak tehetségei, melyek szükségérezete-

ket is jelentenek s a benyomások gyarapítása útján keresik a maguk mértékének megfelelő fokozottabb kielégítést. Így jön létre a kisebb vagy nagyobb tudás és tanulásvágy, s ami vele párhuzamosan szokott jelentkezni, az érvényesülésnek és alkotásnak egész a szertelenségig mehető szomja; a becsvágy, mely a maga irányának követésében fáradhatlan munkásságra, bámulatos kitartásra és szívósságra képesít.

Ha mindezt gróf Apponyi Albert most már a mathusálemi kor »határát« elérte életfolyására alkalmazzuk, igen érdekes, szerfelett megkapó és tanulságos képet kapunk. Ez pedig minden művelt ember részére lehetséges, mivel az ő élete a figyelmes megfigyelőnek valóságos nyílt könyv. Ő mindig úgyszólván üvegházban lakott, a közélet terén pedig oly szembeötlő elsőrendű szerepet játszott, melynek utai néha, különösen kialakulása idején, tekergőknek tűnhettek fel, de a jóhiszemű megítélők által ezek követhetők valának mindig. Beszédei és iratai telve vannak őszinte vallomásokkal, tettei pedig eszményien erkölcsi alapjuknál fogva oly bátrak és határozottak, hogy szándéklatainak tisztasága tekintetében, a különféle okokból elfogultak kivételével, alig hagyhatnak valakit kétségben. De azok megvalósításának eszközei megválasztásában, miként számtalanszor hirdette, ő sem volt csalhatatlan; lényegének igazságos méltatásához ennél fogva köztevékenysége minden részletének együttes szemelőtt tartása és azok összefüggésének megértése szükséges. E részletek pedig nagyon bőségesek és gazdag tartalmúak. Kevés közéleti emberünk volt, akiben az arravalóságok és a másoknál rendesen egymást kizáró hajlamok és nemes törekvések akkora complexumával találkozni, mint nála, azok pedig benne egymás mellett békésen egyesülnek,

Iryen meggyőződéssel egy ideig kétkedtem, hogy erre a szép, de nem könnyű feladatra vállalkozhatom-e? Miután azonban hitem szerint sikerült az ő életének hullámozása közben végleges szilárdságúvá kialakult főszempontját megtalálnom, úgy véltem, hogy voltaképp kötelességem a nehézségekkel erőim fogyatékosága mellett is szembe szállani. A politikai küzdelmek terén másfél évtizedig — hivalkodás nélkül mondhatom — igen közel állottam hozzá; de azután több mint kétszer annyi ideje múlt el, hogy tisztességes távolból feszült, soha nem lan kadó figyelemmel észlelem nagyszabású és hazánk sorsával oly

szoros összefüggésben mozgó működésének minden mozzanatát. Subjectiv elfogultságtól mentesen, de sok részletnek megértésére öntapasztalataim által képesítve vehetem tehát a tollat kezembe és pedig sine ira et studio, amikre semmiféle okom sem lehet.

Gróf Apponyi Albert születésénél, neveltetésénél, tanulmányainál, a közéletben neki jutott feladatok köreiből szerzett bőséges tapasztalatainál fogva egyéniségének elég zajos kiforrása után eredeti hajlamait követve a magyar nemzeti érzés hivatott képviselőjévé, apostolává s szellemi és erkölcsi teljes fegyverzettel felruházott elsőrendű harcosává lett az országban és azonkívül mindenütt. Ez az életelve minden más felett győzedelmeskedett benne. Kijelentéses vallásossága másik, de nem a legeslegfőbb lelki életeleme. Nem az, mert midőn annak parancsai ellentétbe látszanak jönni a tiszta nemzeti érzés s a magyar nemzeti eszme követelményeivel, tettei, beszédei és írásai biznysága szerint mindig, ha nagy lelki tusákkal is, buzgón kereste, meg is találta a másik lehető sérelme nélkül az ennek javára szolgáló kiegyenlítés útját s másokat is arra igyekezett terelni. Ennek példája az, hogy felekezeti párt alakítása soha sem volt kedve szerint, s az egyházpolitikai küzdelmek után keletkezett abbéli törekvést, hogy a törvényerőre jutott reformok megdöntessenek, nem helyeselte, amit nyíltan kijelentett, habár ama reformok ellen ő is küzdött volt. Utóbb megkönnyebbülve vallotta be, hogy csalódott, midőn attól tartott, hogy azok ártani fognak a vallásosságnak.

Apai ősei az Árpádok alatt, anyai elei pedig Árpáddal jöttek be. Ezt biztos tudomás alapján állíthatom. Az a kegyeletes jellemrajz, melyet Emlékirataiban atyjáról nyújt, de ami róla egyébként általán tudható azok előtt is, akik őt személyesen nem ismerték, világossá teszik, hogy gróf Apponyi György, a Széchenyi István és Deák Ferenc barátja, ha nézeteik nem egy irányban eltértek is egymástól, s ő lényeges dolgokban tévedhetett is, kiváló tehetségű, kifogástalan és önzetlen magyar hazafi volt. Nekem megadatott, hogy őt serdülő ifjú koromban sokszor, különösen 1858-ban, midőn Ferenc József császár bájos ifjú nejével kocsin első nagy körútját tette az akkor vasúttalan Alföldön, mint igazi magyar főurat láthassam, aki az abszolút korszakban az ő gerendási uradalmában a lovakat váltó fejedelmi

pár tiszteletére tisztjeit és cselédségét is magyar díszbe öltöztette, amit én ott először láttam életemben. Később, 1883-ban, mint már régebb országgyűlési képviselő ugyanott egy egész napot tölthettem vele. Benyomásom az maradt, hogy a volt kancellár és híres országbíróban hazánk egyik nagy történeti alakjával állok szemben, Az uralkodótól még elsőrangú kitüntetést (a Szent István-rend nagykeresztjét) sem fogadott el, mert a bukott rendszer egyik főemberének adva, az félmagyarázatokra adhattott volna alkalmat. De ezt még fiának sem említette fel, mert csak természetesnek találta. Gróf Apponyi Albertnek volt tehát kitől örökölni közéleti erényeket.

Otthoni első neveltetése után, mely 10 éves koráig egészen magyar volt, emlékirataiban szemléltetően ecseteli azt az előkelő aulikus kört, melynek atmoszférájában forgott akkor. Ott csak formai kifogásolhatóságokat, főleg nyelvi tekintetben említ fel, de -sem az, sem a kalksburgi jezsuita gimnázium nem terelhettek el a nemzete szolgálatára készülők, minden szép és jó iránt fogékony fiatal főurat a magyar érzés helyes irányától. Nagy veszélyei vannak az ily nevelésnek, de hátrányaival szemben jelentékeny előnye, hogy arra képesíthet, amire ez elszigetelt és árva nemzetnek oly nagy szüksége volt mindig és fokozottan van ma is: a világkultúra szintjén mozgó politikai és társadalmi nevelésre s a művelt nemzetekkel szemben annak méltó és, ha lehet, imponáló képviselésére. Különösen az utóbbi szerephez múlhatatlanul szükséges készséghez eddig csak nagyon kivételesen tudtak nálunk azelőtt egyesek eljutni, Apponyi Albert gróf pedig erre a kettős hivatásra már kora ifjúságában öntudatosan készült. Neki e szerepkörrel oly magasztos felfogása volt, hogy amellet az ő számára voltaképp egy iskola sem lehetett más, mint- az öntanulás és önnevelés, tehát a tágabb értelemben vett autodidaxis, methodikájának gyakorló tere. És e részben ott igen hasznos felvilágosításokat s útmutatást kért és kapott. A középiskolai évek elteltével az egyetemiek következtek Bécsben, de Pesten is. A közjogot anélkül, hogy ismertük volna egymást, együtt hallgattuk Kautz Gyulától. Ekkor már megnyílt az újabb alkotmányos közélet színtere, ahol minden fejleményt saját szemével látott és pedig a szülői ház által nyújtott éles megvilágításban. Ideje nagykorúságáig utazásokkal és a saját rendszere szerint folytatott önképzéssel telt el. Minden iránt, ami hivatása

szempontjából fontos volt, tevékenyen érdeklődött, de a művészetek, különösen a zene is, nagy hatással voltak reá. Szónoki tehetsége már a középiskolában is szembeötlő lévén, gyakran kérték fel ünnepi beszédek tartására. Érdekes, hogy Kalksburgban hasznos irányítást kapott e részben, ahol az általa eleinte inkább kedvelt Cicero helyett Demosthenes mintául választását ajánlották neki. Azzal a közmondással szemben, hogy *poéta nascitur, orator fit*, bátran hivatkozhatom arra a másik mondásra, hogy *pectus est, quod disertum facit*. Demosthenesnek sem hangja, sem kiejtése nem volt szónoknak való, de keble őt mégis nagy szónokká tette, mert nem hagyta nyugodni, míg fogatékait teljesen nem pótolta. Gróf Apponyi Albert szerencsésebb volt nála, mivel kellemes és erős bariton orgánumával szabatos, kifogástalan előadása már magukban is aesthetikai élvezetet nyújtván, lekötötték számára a hallgatók figyelmét és várakozó jóindulatát. Pulszky Ferenc, mikor először hallotta beszélni, megjósolta, hogy szónoklataival nagy sikerei lesznek, mint hasonló okokból ' voltak Kossuth Lajosnak is. Később pedig ugyancsak Pulszky Ferenc, mikor azok tartalmával pártállásának álláspont járó! polemizált, azt írta, hogy az Apponyi beszédeit szerkezetük miatt mint a classicus nagy szónokokéit az iskolákban fogják majd tanítani és elemezni.

De keblének istene Apponyit más irányban sem hagyta nyugodni. Vezető szerepre vágyakozván, az mély és széleskörű tanulmányokra készítette őt, melyek a filozofia, állambölcselet, közjog, politika, nemzetgazdaságtan és szépirodalom terein mozogtak. Oly tanulmányok voltak ezek, aminők a gyakorlati ' működésre készülők közt abban a korban s talán ma is páratlanoknak mondhatók. A tartalom és forma, a fenkölt törekvés, a finom tapintat és a dialektika ez időben úgy gyarapodott és öregbedett nála, mintha az oxfordi és cambridgei collegiumok szelleme önként nyilatkozott volna meg benne. Az által áthatva később is, küzdelem közben is képezte magát. Sokszor igen éle* ellenzéki beszédeiből kifolyólag sohasem volt párbaja, vagy ki-magyarázásokra szüksége. A közélet minden helytállani kívánó emberére nézve rendkívül tanulságosak azok az emlékirati megjegyzései, melyek arra vonatkoznak, hogy mit tanult Tisza Kálmántól és Szilágyi Dezsőtől. — Intuitioja vitte őt a régi földművelés, ipar és kereskedelmi minisztérium vámosztályába, de onnan

csalódottan távozott, valamint a régi főrendiház jegyzőségéből is, mert nem találta meg, amit ott várhatni vélt.

A képviselőházba igen nehezen jutott be. Rossz, vagy nem neki való kerületekben léptették fel. Első, kínos megválasztására három még kínosabb bukás következett egymásután. Már-már lemondott a politikai pályáról s mást keresve, a diplomáciára gondolt. Hiszen családjának több tagja elsőrangú posztiókban kiváló szolgálatokat tett azon. Azonban váratlanul egy árvamegyei rotten boroughban mandátumhoz jutott. Első felszólalása 1873. évi február 8-án történt, melynek körülményeinél csak sikerei érdekesebbek. A zene- és énekakadémia felállításának költségeit újból felvette az állami előirányzatba a kormány, dacára annak, hogy azokat egy évvel korábban az országgyűlés takarékoságból megtagadta volt. Ekkor is akadt egy képviselő, aki megint a törlést indítványozta. Gróf Apponyi Albert kiemelvén, hogy más művelt államok mit áldoznak a magasabb zenei nevelésre, utalt arra, hogy elhanyagolása nálunk mily Vétkes mulasztás lenne. A magyar nemzetben van ápolásra érdemes zenészeti képesség, amit világszerte elismernek. Nem lévén megfelelő tanintézetünk, sok tehetség elvész, elkallódik, vagy külföldre megy tanulni, ami nemzeti szempontból nem kívánatos, mert nem egyedül anyagilag, testileg távoznak el tőlünk ama hazánkfiak, hanem megszakad a kapocs is, mely őket velünk szellemileg és nemzetileg egybeköti. Gyakran mint idegen elem térnek vissza, pedig a nemzet szellemi tőkájének megtartása s a magyar ilyen kincs minél teljesebb gyarapítása magyar nemzeti szempontból különösen fontos.

E beszéd általános helyesléssel fogadtatván, a nemzet akkori óriási tekintélyű vezére, Deák Ferenc, elment hozzá gratulálni, de midőn felszólalását s érvelését megdicsérte, figyelmeztette őt, hogy egy nagyon nyomós érvet kifejejtett, azt, hogy mily szüksége van különösen a magyar nemzetnek — a harmóniára. Ezt gróf Apponyi Albert évtizedek múlva is emlegette, jelölül annak, hogy igen mély benyomást tett reá. Nem kis siker volt ez, mert a fiatal szónoknak érdekességét emelte a képviselőházban. De e beszédből kifolyó gyakorlati sikernek is örvendhetett: a költségvetési tétel nagy többséggel elfogadtatott. A zeneakadémia felállítása után félszázad múlva őt, mint annak egyik megalapítóját és minisztersége alatt gyarapítóját ünnepelték.

A nemzeti érzést szolgálta azután minden megszakítás nélkül egész napjainkig. Szűzbeszéde után közben két és egy negyed évig hallgatott ugyan, részint, mivel nem lehetett tagja a képviselőháznak, részint, mert a nagy politikai kérdésekhez több parlamenti készséggel és tapasztalattal kívánt hozzászólni.

De már 1875. évi május 4-én elmondta véleményét a beteg kormányzóparti vezér üdvös befolyásának hiánya következtében züllő Deák-párt s a balközép erős akaratú vezére, a nagy taktikus Tisza Kálmán közt létrejött fúzió- és az elvi tekintetben igen vegyes társaságot képező új szabadelvű párt programtalanságáról. A pártéletre és a pártok kötelességeire vonatkozó felfogása ma is megállja helyét. — Nem volt ez időtől fogva vitája a képviselőháznak, melyben a küzdők első sorában nem vett volna részt. Három külpolitikai vonatkozású nagyobb felszólalása 1877-ben az osztrák-magyar monarchia és Magyarország létérdekeit úgy domborította ki, hogy álláspontját a boszniai occupatio általa akkori tájékozottsága szerint az egész magyar közvéleménnyel egybehangzóan elhibázottnak jelzett végrehajtása közben sem kellett megváltoztatnia. De emlékirataiban bevallja, hogy a diplomáciai titkolódzás folytán értesülése a dolog természete szerint akkor nem lehetett teljes.

Az 1878-ik év közgazdasági és pénzügyi nagy vitáiban vele mint a konzervatív szélső jobb vezérszónokával találkozunk. Azokban a közgazdasági ismeretek oly mértékéről tesz tanúságot, melyek eredménydúsaknak tüntetik fel bel- és külföldön folytatott beható tanulmányait, — A következő évek politikai éles küzdelmeiben az állam nemzeti hivatásával és nemzetiségünk biztosítékaival már tüzetesen foglalkozik. Szembe száll a közéletet megmételvező mindennemű álsággal és hypokrizissal, melyekkel annak legtöbb terén találkozott. Ostorozza, hogy a külpolitikában a magyar jogos befolyás nem érvényesül úgy, miként az bennünket törvényesen létérdekeink védelmére megillet. Benn az országban a magyar nemzet szempontjából veszélyesnek tartja az annak állítólag érdekében elkövetett erőszakoskodásokat és tapintatlanságokat, de elítéli a nemzetiségi pártoknak a politikai nemzeti egységet megbontó keletkezését és a lappangó alkotmányellenességeket, melyek az ország erkölcsi alapját ássák alá. A magyar fajnak fenntartása és erősödése

lebeg szemei előtt mindig, midőn méltányosságot hirdet, mivel az ellenkező annak jövőjét veszélyezteti.

A közgazdasági politika terén tervszerűséget követel, s már akkor sürgeti a vasúti fővonalak államosítását. A közigazgatás rendezését a megyei tisztviselők kinevezése és a valódi önkormányzat meghonosítása mellett kívánja, hogy az állami akarat megvalósításának és egyúttal a nemzet regenerációjának egyik lényeges tényezője legyen. Ezt az álláspontját a későbbi közigazgatási nagy reform tárgyalásának idején, már mint a mérsékelt ellenzék egyik vezére, Szilágyi Dezsővel együtt bőven és fényesen kifejti. Tiltakozik a tárcavadászat vádjá ellen s kijelenti, hogyha róla így vélekednek, akkor mindazok a tényezők, melyek a hatalom feltételeit kezükben tartják, soha se juttaták őt egész életében hozzá. Szívesen támogatja a képviselői padokról azt a kormányt, melynek hazánk szükségleteiről helyes koncepciója van, de bármi legyen ennek következése saját személyére nézve, ellenzéke lesz és marad minden kormánynak, melyben hiányzik az öntudatos vezetés a nemzet legfőbb ügyeibe”n. Nevezetes e részben 1882. évi január 21-én tartott beszéde, melyben véleményét az államférfi igazi sikereiről mondja el, így szólván: „A sikernek eszménye, melyért küzdeni szép feladat, az, midőn valaki mondhatja, hogy bármely irányban előbbre vitte nemzete ügyét, miáltal a nemzet jötevői közt biztosít helyet magának. Ez a siker a nemes aspirációk jogos célja Tehet. De nem vágyik a sikernek arra a fajtájára, mely a nemzet leveretésével és megalázásával, vagy valamely nagy nemzeti érdek megsértésével jár.” Ezzel egybehangzólag 1893. évi április 29-én, tehát több, mint tíz év múlva, követeli, hogy a magyar nemzet minden jogának lehető biztosítékai alkalmaztassanak minden kormányzati körben, tehát a koronával, a monarchia másik államával szemben is, s a nemzet érzelmi világának jogosultsága, mely nem lehet más, mint a többi életre való nemzeteknél, a maga teljességével védelemben részesüljön. A magyar nemzeti egység megalapításának és megerősítésének mint külön problémának állandóan szemünk előtt kell lebegni. Ezenfelül minden politikai, kulturális, közgazdasági problémának van egy oldala, amely érinti Magyarország konszolidációját. Még ma is (1893-ban) létezik oly elterjedt felfogás, mely azt hiszi, hogy a közjogi téren további teendőink nincsenek,

mely ott minden nemzeti követelmény felállítását mint a létező békés és biztos állapotok megbolygatását helyteleníti. Apponyi szerint a közjogi alap romlása az által akadályozandó meg, hogy a benne rejlő virtuális jogok fokozatosan mind életbe lépjenek. Deák Ferencnek is ez volt a felfogása, amiről neki pozitív tudomása van. Ha ez a kormánypártnak sikerülne, szívesen fog annak gratulálni és leteszi a fegyvert. — Kifakad akkor a nemzetiségi iskolákban terjesztett szellem ellen. Nincs a világon állam, nincs nemzet, mely csak egy napig is túrné azt az állapotot, hogy a népiskolák egy része nem hű állampolgárokat, de ellenségeket nevel az országnak. Nem pártolja, mert nem bírjuk el és nem is bízuk meg, az egész népoktatás államosítását, de azt igen, hogy ahol a pusztá ellenőrzés eszközeivel nem lehet elérni az iskola nemzeti jellegének biztosítását, ott feltétlenül állítson a kormány állami iskolát.

Jókora füzetet könnyen lehetne hasonló szellemű idézetekkel megtölteni. Azért csupán azokra a parlamenti nyilatkozataira és tetteire hivatkozom tovább is, melyek politikai pályájának legkimagaslóbb csúcspontjait jelzik. Valamennyi azt bizonyítja, hogy gróf Apponyi Albert a magyar nemzeti érzés⁴ öntudat, egység és jövő igazi követelményeiről egy pillanatra sem feledkezett meg. Benn az országban és a külföldön egyaránt teljes odaadással és ragyogóan képviselte és képviseli a magyarság létérdekeit. Működése egészben alkalmas nemcsak arra, hogy az eszméket tisztázza, hanem hogy hitelünket emelje és példája iskolát teremtsen nálunk.

Ezek a nyilatkozatok azonban kezünkbe adják annak a titoknak a kulcsát is, ami szerencsésebb nemzeteknél tökéletesen érthetetlen volna, hogy Apponyi miért nem ért el a belpolitika terén rjagyobb sikereket és hogy miért nem olvaszthatta jobban össze a magyarságot, holott, lángoló nemzeti érzésének tüze és fényes tehetségei mellett eszményi odaadása minden tekintetben hivatott lett volna arra. A magyar nemzeti érzés a korona viselőjét nem hatotta át. Az ő mentalitása eredetileg úgy volt beállítva és úgy fejlődött, hogy a magyarság csupán az ő jogára alatt élő néptörzsek egyike. Bármennyire akarta is és pedig első sorban vallásos meggyőződésből, hogy miután azokra megesküdt, a magyar törvényeket megtartsa, azok magyarázatánál a nála is jelentkezett irreversibilitás hatása folytán

meg volt a saját felfogásának jogosultságába vetett s háza és osztrák környezete által osztott erős hite. Két államot képező kettős birodalmának létfeltételét, a nagyhatalmi állást biztosító közös, egységes hadseregben látta, melyet minden lényegesebb átalakítástól, tehát a magyar ezredkebe a nemzeti szellemnek behatolásától is féltett. A hadsereg egységének bármily megbolygatása főben járó bűn volt az ő szemeiben — és a kormányképesség előfeltételét az képezte, hogy az ő ebbeli felfogásának megfelelően noli me tangerének fogadja el azt mindenki, ha a hatalom kezelésében részt akar venni, így keletkezett nálunk is egy hatvanhetes orthodoxia, mely azonban az öntudatra ébredt magyar államisággal és a természetes úton fejlődő magyar nemzeti érzéssel biológiai okokból nem volt összeegyeztethető. De a magyar közvélemény még nem volt elég erős, még eléggé tisztában sem azzal, hogy a hatvanhetes orthodoxia állandó feláldozását jelentette a nemzeti kialakulásnak. Azért, a tiszta personal-unio embereinek kivételével, akik azonban mint aktív politikusok nem jöhettek számba, a nemzet jogos, méltányos és possibilis életérdekű igényeinek nem tudott a közvélemény kellő nyomatókat adni. Mindig akadtak sokan, ha kenyértörésre került a dolog, akik az opportunizmusnak hódolva, emelt fővel vállalkozhattak az uralkodó politikájának képviselésére, mert per fas et nefas mindig tudtak parlamenti többséget szerezni maguknak, amelyben mindazonáltal nem lehetett a nemzeti akarat igazi kifejezését látni.

Sorsdöntővé lett befolyással bírt tehát gróf Apponyi Albert politikai életére, de az ország kormányzatára nézve is az 1889. évi véderővita, ő akkor lépett ki egész határozottsággal és konkrét formában azzal a szabatosított eszméjével, hogy mint minden intézménybe, még a közös hadseregbe is bele kell vinni a nemzeti gondolatot.

Már a Boszniát tárgyzq törvényjavaslatok tárgyalása idején compromittálta volt ugyan magát Bécs felé, sőt még idősb Andrássy Gyulával szemben is, amit magyar ellenfelei ugyancsak kihasználtak ellene. Az a befektítési hadjárat azonban, melyet először az uzsoratórvény feletti vita idején indítottak meg belföldi ellenfelei, nem volt elég sikeres, midőn klerikálisnak, fekete szocialistának, majd, reactionáriusnak híresztelték el. Mindez lassanként elsimult. A véderőre vonatkozó javasla-

tok vitájában azonban ily intransigens módon kötötte le magát és pedig mindent megfontolva, a nemzeti érzés szolgálata javára, hogy azok elejtése erkölcsi lehetetlenséggé vált reá nézve. Amint értesült arról, hogy a magyar közjogba ütköző jogfosztással akarják a véderő-újonc jutalékot nem újabb tíz évre, mint régebben, hanem, ha annak emelésébe a magyar törvényhozás nem egyeznék bele, örökre megállapítani, minden felsőbb összeköttetésének felhasználásával figyelmeztette a mértékadó köröket, hogy ebből nagy bajok fognak származni. Ennek ellenére a javaslatba ez a rendelkezés mégis felvétellett, a mellett pedig a magyar katonai nevelésről is megfeledeztek, sőt az egy éves önkénteseket, ha a német nyelven tartandó vizsgálatokon nem állották meg helyöket, még egy további évi szolgálatra kárhözatták, ami sok magyar ifjú pályáját kettétöréssel fenyegette.

Apponyi négy beszédet mondott e vitában, melyeket de mosthenesi filippikáknak lehetne nevezni. Szónoki tehetsége a maga egész nagyságában érvényesült ez alkalommal is, s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a bécsi és budapesti kormány a jogfosztást tartalmazó szakaszt elejtven, kénytelen volt a régi állapotot fenntartani, de az egy éves önkéntesség sérelmes szabályozásához ragaszkodott.

Egy, a jelenlegihez hasonló szűkkeretű dolgozatban legyen elég itt csak azokra a tételek bizonyítékait képező beszédrészekre hivatkoznom, melyek ma is aktuális fontossággal bírnak. A közjogi, igen messze kiható sérelmek elintézése után a nevelést és kultúrát érintő érvelésre a honvédelmi miniszter, báró Fehérváry Géza, kicsinylőleg azt a megjegyzést tette, hogy „most a véderőről van szó, ne tessék hát kultúráról beszélni.” Apponyi Albert gróf a magyar nyelvnek a magyar katonatisztek nevelésébe való bevitelének ellenzésére azt válaszolta, hogy mi nem akarunk a nyugati kultúra elől elzárkózni s nincs másról szó, mint arról, ami az 1868. évi véderővitában történt, midőn több oldalról és pedig az alaptörvényt képviselő előadó és miniszter részéről a nemzeti kultúra és nemzeti egyéniség a vitatkozás egyik kimagasló momentumává tétellett. Az akkori előadó, Kerkapoly Károly, beszédében egyebek közt azt mondta, hogy a mi kultúránk sajtószzerű, mely talán felváltható nagyobb, fényesebbel, de semmi esetre sem olyannal, mely pótolhatná, mert az egyetlen és eredeti a maga nemében épp úgy, mint az

a nép, melynek sajátja. Ez a kultúra pozitív beccsel bír s olyan feladattal, amit a világ összessége helyette teljesíteni nem képes. Apponyi tovább fűzi ezt az eszmét s megállapítja, hogy éppen a véderővita során elsőrangú bécsi sajtóorgánumokban Magyarországnak önálló politikai létre s nemzeti és kulturális önálló életre irányuló akaratát gyermekes dacnak és kicsinyes-ségnek csúfolják. Ezzel szemben kijelenti, hogy ragaszkodik nemzetiségünk hamisítatlan voltához szíve minden dobbanásával. Ha egy semleges európai államférfi eszével gondolkoznék is, az európai kultúrára nézve nem vívmánynak, de vesztességnek tartaná a magyar nemzeti egyéniség minden gyengítését. Tessék a térképet megnézni. Hiszen a Kárpátok és az erdélyi havasok által környezve ez az ország a nyugateurópai népcsaládnak és ezáltal az európai kultúrának előretolt őrhelye. Ha az ilyen előretolt vár őrségében nincs meg az elszánt szellem, ha nincs meg az elementáris erő, akkor az nem teljesítheti kötelességét. Óva intette a kormányt és pártját, hogy ne használják fel ezt az alkalmat a hazafias ellenzék kompromittálására sem az uralkodó előtt az által, hogy az nem akar erős hadsereget, sem a külföld előtt annak kürtölésével, hogy itt anarchia uralkodik. Rövidség okáért mint bizonyítékokat még csak Apponyinak példátlanul hű, jászberényi választói előtt 1887. évi október 7-én tartott beszámoló beszédéből az utolsó passzusokat hozom fel.

„Én is akarom — monda — a jó egyetértést a nemzet és nadsereg (tehát a király) közt, de nem minden áron. Remélem,, hogy a nemzet ezt az árt soha sem fogja megfizetni, belenyugodván abba, hogy közintézményei, közjogi állása, nemzeti egyénisége ne-feszeseül jön teljes tiszteletben. Állandó alapokra akarom fektetni a jó egyetértést a hadsereg (tehát a király) és nemzet között, megmaradva a mérséklet határai, sőt még a hatvanhetes kiegészés által szabott határok között is, eltávolítván mindazt,, ami Magyarország közjogi állásával teljesen össze nem egyeztethető, a magyar nemzeti önértetet sérti. Én szerintem ez az út, melyen az államférfiaknak az egyetértést keresni kell. Az ez irányú bajoknak és bonyodalmaknak útvesztőjéből csak egy menekülés van, és ez az, hogy ennek az országnak politikai tényezői arra legyenek eltökélve, hogy a politikai pályán

a nemzetet, csak a nemzetet és egyedül a nemzetet, de semmi mást ne szolgáljanak.”

Ezt a lelkeséget tünteti fel közéleti tevékenységének második negyedszázada is. De mielőtt a neki felkínált fúziók kissé bővebb jelzésére rátérnék, meg kell emlékezniem utolsó ellenzéki pártjának, a nemzeti pártnak, keletkezéséről és végéről, mert mind az akkori helyzetre, mind ő reá nézve szerfelett jellemzők. Mielőtt az Apponyi által szerkesztett és pártja által egyhangúlag elfogadott program, mely 1892. évi január 5-én mint „Szózat a Nemzethez” jelent meg, ő négy beszédet mondott. Ezekben kifejtette és behatóan megokolta annak alapelveit. Azok elsejében, de később is, összemérte kardját az e közben igazságügy-miniszterré lett Szilágyi Dezsővel, akinek közjogi nagy tudását és szónoki, főleg dialektikai erejét mindig elismerte. E titáni küzdelmekben az elfogulatlan közvélemény ítélete szerint a minden magánérdektől mentes Apponyi — álláspontjának kifogástalan erkölcsiségénél fogva — maradt felül. Maga a program ünnepélyes fogadalom a nemzeti egység megteremtésére s mélyítésére. A nemzeti politika minden követelménye nagy világossággal, eréllyel és szabatossággal logikusan úgy van benne kidomborítva, hogy azok alku, vagy engedékenység tárgyai nem lehetnek. „Más Magyarország lesz akkor” — írja, — „ha a hivatalos hatalom kizárólag állami és nemzeti célokat fog előmozdítani, s azok megtagadása jutalommal nem jár; mikor egyedül jellem, tehetség, szorgalom és munka fog minősíteni, a szolgálkúség pedig diszkvalifikál. Szilárd nézetünk, hogy az általunk kijelölt úton Magyarország azzá lehet, aminek azt ideáljainkban látjuk: a nemzeti önértetnek, a szabadságnak és igazságnak hazája, mely fényt áraszt kifelé, s jólétben és megelégedésben részesíti összes polgárait.”

Ha az ígéret már magában teljes értékű bizonyíték lenne, ezek után nem kellene tételem igazolása végett egyetlen szót sem mondanom. De a közmondás szerint az ígéret szép szó, ha megadják igen jó. Most tehát határozottan vallom és bizonyítom, hogy gróf Apponyi Albert az emberileg lehető végső határáig elment annak, amit a nemzetnek szép szavakkal fogadott, teljes beváltása érdekében. A hatalomra csupán magáért sohasem törekedett és annak eszméje csak akkor lebegett szemei előtt, midőn elvei kötelelességszerű megvalósításának eszközeit látszott bizto-

sítani számára. Különben — mint Emlékirataiban említi — a miniszterséget nem tartotta másnak, mint amit az szöszerinti értelmezés mellett jelent: szolgálásnak. Ezt igazolja a neki néha csak taktikából, a közvélemény követelése folytán keletkezett nyomásra látszólag, de nem egyszer illetékes helyekről komolyan felkínált fúziók sorozatának története. Ennek csak néhány esetére hivatkozom. A nagy közigazgatási viták közben, midőn gróf Szapáry Gyula 277 szakaszos nagy törvényjavaslata a részletes vita megkezdésekor kitört szélső baloldali obstrukció folytán két szakaszos szörnyszülötté zsugorodott össze, a közvélemény nyomása oda irányult, hogy a fennállott közjogi alapon működő pártok a minden irányban múlhatatlanoknak felismert reformok javára egyesüljenek. Ekkor azonban a kormánypárt hatalmi féltékenysége állotta annak útját.

Szeretném idézni az Apponyi akkor elhangzott nyilatkozatait, melyekből kiderül, hogy az alkotó tevékenységben való részvételt nem mélyebben fekvő okok nélkül utasította el magától) azonban rá kell térnem az 1899. évi fúziói tárgyalásokra. Ez báró Bánffy Dezsőnek bukása és Széll Kálmán miniszterelnökké lett kinevezése után következett be. Azt jóval megelőzőleg a király egyszer meglehetősen rossz hangulatban szemrehányást tesz neki a hadseregre vonatkozó követelése miatt, s azt ajánlotta, hogy foglalkozzék a belügyekkel, ott igen sok a teendő, de a katonai kérdésben ő míg él, nem fog engedni soha. Apponyi kifejtette a maga álláspontját és remélte, hogy a királyé változni fog, de csalódott. — Erről meggyőződhetett az első Wekerle-kormány bukása után, midőn Apponyit is külön kihallgatásra hívta meg. Hét negyed óráig tárgyalt vele a király. Fel-tárta előtte egész lelki állapotát. Erre őt az egyházpolitikai kérdésekben reá gyakorolt kényszer vezette. Oly elítélően nyilatkozott az akkori kormánypárttól, ahogy még ellenzéki ajkáról sem hallotta Apponyi. Ennek kimerítő előadása után a helyzet-ről, melyet feszült figyelemmel hallgatott végig, hangoztatta, hogy amit a belügyekről mondott, szíve szerint voltak elmondva. De: clara paxta boni amici. Újból kijelentette, hogy a hadseregre vonatkozó követelésekkel megbarátkozni soha, de soha nem fog. Böven, erős érveléssel okolta ezt meg s végül melegen, tőle soha nem tapasztalt közvetlenséggel kérte Apponyit, hogy ejtsen ?l mindent, amit e részben kíván s tegye ezáltal lehetővé az

együtműködést. Apponyinak ebben az órában választania kellett a hatalom és a nemzeti ügynek hű szolgálata közt. Ő tekintetbe véve minden valószínűséget, nagy sajnálkozás udvarias kijelentése után habozás nélkül kimondta, hogy nem teheti. Tudta pedig jól, hogy az iránta most felmelegült király hangulatában a végleges elhidegülés fog bekövetkezni; mégis fenntartotta álláspontját.

A fúzió eszméjére alapított Khuen-Héderváry-megbízatus ekkép meghiúsulván, csak a báró Bánffy Dezső miniszterelnöksége maradt, mint egyetlen lehetőség. íme, magyarázata annak, hogy miért állottak be a következő évek zavaros és másként érthetetlen fejleményei logikai szükségszerűséggel. Báró Bánffy Dezső házelnök lévén, kéznél volt, midőn új kormányalakításra minden különös feltétel nélkül vállalkozót kerestek. Ezek helyett Bánffy lefelé nemzetiségi erőszakosságokkal, felfelé pedig lényeges dolgokban végtelen engedékenységgel akart boldogulni. Az Agliardi-esetben való győzelme ugyan látszólag nem volt ilyen, de az u. n. ischli klauzula annál inkább tanúskodott ez irányban. Az említett klauzula a vám- és kereskedelmi szövetség megújítása tekintetében épp oly káros lett volna, mint amily sérelmes volt a véderő javaslat eredeti 14. §-a közjogi szempontból. Ezt a klauzulát az ellenzék megobstruálta s a kormány sehogy sem tudott az ennek nyomán keletkezett zűrzavarból kivánszorogni. A korona Széll Kálmánt bízta meg a kormány alakításával, de ez meg azt hitte, hogy állandóan békés parlamenti helyzetet csak a javaslat visszavonásával és a nemzeti párttal létesítendő fúzióval teremthet meg. A „jog, törvény, igazság” jelszavával jött és a Ludoviceumot akadémiai rangra emelte, továbbá egy-két katonai reáliskolát hozott mint engedményt javaslatba, melyek által lehetővé kívánta tenni az erre felszólított nemzeti párt közeledését. Az ő törekvése azonban főleg a parlamenti rend biztosítását célozta, mely miatt az Apponyi és pártja támogatására volt utalva, amit a királynak is bejelentett.

A nemzeti pártban ekkor már nagyon változtak a viszonyok. Legtöbb és pedig irányadó tagját bizonyos politikai spleen lepte meg, melytől maga a vezér ugyan mentes volt, mivel ő elvei mellett megmaradt, de annak volt kitéve, hogy az egyetlen Beöthy Ákos kivételével magára marad, mivel a többiek, köztük

gróf Károlyi Sándor is, nem egyéni, hanem hazafias szempontból, mivel alkotásokra vágytak, már teljesen megelégték az ellenségeskedést s azt remélték, hogy a kormánypártban némi engedmények árán hasznosabb tevékenységet tudnak kifejteni. Ehhez járult az a tiszteletreméltó lelki hangulat, amely Apponyinál igen magaskorú atyjának halálos betegsége s később halála nyomán keletkezett. Ő a fúzió tárgyalásában személyesen csak egy ideig vehetett részt, később levelek és táviratok útján érintkeztek vele. E deprimált kedélyhangulatban mondotta ki sürgönyében a végleges igent, mert föl sem tehetette, hogy az alkudozó felek egyike, a minden jót ígérő kormányelnök, nem jár el loyálisan. Pedig ez történt. Három bizonyítékom van róla. Az egyik Kovács Albert beszélgetése Szélllel, aki mintegy dicsekedve mondta, „úgy-e, jól tettem, hogy Apponyit a képviselőház elnöki székébe ültettem; ott nem árthat semmit”. Ezt az előbbi mondta el nekem. Azután bizonyíték magának gróf Apponyinak kifakadása előttem, hogy a fúzió feltétele az ő és elvbarátai érvényesülésének kizárása volt. Igaz, hogy Horánszky Nándor évek múlva kereskedelmi miniszter lett, de érte Széll felelősséget vállalhatott a koronával szemben, mert akkor már inkább az ő embere volt, mint az Apponyié. — A harmadik bizonyíték Horánszky nemsokára bekövetkezett gyászos elhunytja után utódának kijelölése alkalmával derült ki, midőn a miniszterelnök mindenféle kifogásokkal megtagadta, hogy helye a kormányban ismét a volt nemzeti pártiak köréből töltessek be. Erről nekem is közvetlen értesülésem volt. Nem kell bővebben kifejteni, hogy mindez miért történt. Apponyi ezt emlékirataiban így nem részletezi, de az események, melyek a kormány és a házelnök egymás iránti bizalmát megrendítették, csakugyan így mentek végbe,

A Széll-kormány állása négy évi működés után nagyon megingott. Az új fényes parlamenti épületbe való bevonulás első napján, midőn én is elmentem annak ünnepélyes felavatására, az újabb obstrukciót durva módon bejelentette a szélső bal felszólalója, Barabás Béla. Elmaradt a két elnök tervezett ünnepi beszéde is. Azután a helyzet egészen elfajult s további bonyodalmakra vezetett. Ezek közt drámai hatása volt Beöthy Ákos unnak a beszédének, melyben ez a felhívás foglaltatott: „menjünk vissza e fényes palotából a mi szerény, régi kis házunkba”.

A Széll-kormány bukása után megkezdődött a végzetes alkotmányválság, mely a pártok felbomlását és újak alakulását vonta maga után, Apponyi Kossuth Ferenc s a függetlenségi és negyvennyolcas párt hívásának engedve, elhagyta a hatvanhetes alapot s azt a csodát vitte véghez, hogy pártelnöksége alatt ez többséghez jutott az országban. A király az új pártok vezéreit meghívása folytán eleinte külön, majd együttesen fogadta s ismételve felszólította őket, hogy nagy szervenések elkerülése végett nemzeti engedmények nélkül vállalkozzanak a kormányzatra. De midőn erre nem voltak hajlandók, a darabontokhoz fordult., akik a magyarság letörésére irányúit általános választójog behozatalát készítették elő. Azonban így sem boldogulván, jött az első koalíció szintén a szavazati jog' kiterjesztésének rákényszerített programjávai, de azzal a kilátással, hogy az ennek alapján összeülő parlament fog a nemzeti követelésekkel szemben állást foglalni. A plurális szavazatot szabályozó választási törvényjavaslat azonban nem emelkedett törvényerőre s így a nemzeti követelések csupán ilyenek maradtak egész a világháború kitöréséig, midőn teljesen más helyzetek következtek.

A végeredmény az, hogy Apponyinak a magyarság nemzeti érzésben való egyesítése, de nem az ő hibájából, benn az országban nem sikerült úgy, amint azt a nemzet létérdekei kívánták.

Fátuma volt, ami a nemzetnek is balsorsa, hogy ezt a korona nem tudta megérteni és a nemzeti királyság túlhatalmának a magyarság osztatlan és sok okból gyöngye ereje nem képezte megfelelő ellensúlyát. Ez volt végzetünk négyszáz év óta. Ezért lettek Magyarország leghűbb, legjobb férfiai mártirokká. Nem lehet most utólagosan senkinek csodálkozni azon, hogy Apponyi az általa fejlődésképesnek tartott, de annak nem bizonyult korábbi politikai alapján kívül kereste a nemzet létérdekeinek megóvását. A tiszta personal unióban az adott viszonyok közt nyilván termékenyebb talajt látott. Ezt a véleményt régi párt-hívei közül sokan nem értették. Magam sem. Ma azonban némileg másképp gondolkozom és feszülten várom Emlékiratainak második kötetét, melyben említett lépésének bizonyára igazolását fogja nyújtani,

De midőn a végzet és az események jó részt leszorították Apponyit a nemzeti érzés belföldön való mindent átölő szolgál-

latának talajáról, megnyílt előtte egy másik, nem kevésbé fontos tér, a magyarság hathatós és fényes képviselője a nyugati műveltséggel bíró összes nemzetek fórumain, ítélőszékein s többé kevésbé reményteljesen szervezett agóráin.

Bámulatos szónoki tehetsége és készültsége minden általa bírt világnyelven tüneményesen érvényesült itt is. Nemzeti érzése, a magyar nemzeti eszme iránti áldozatkész odaadása épp oly teljességgel jellemzi őt e működése közben, mint itthon. Egy lényeges különbség a két téren való tevékenység közt mégis van és az abban áll, hogy míg a belföldi politikájában elejétől fogva sokszor gáncsolták el törekvéseit, külföldi működését minden hatalmi és társadalmi magyar tényező örömmel, megnyugvással és hálával fogadja s amennyiben tőle függ, készséggel mozdítja elő. A világháború óta működő kormányoknak más okokból, mint a régieknek, ő mindig ellenzéke volt és az ma is. De valahányszor nehéz, kényes természetű és nemzeti életérdekeket érintő külföldi képviselői feladat merül fel, minden kormány első sorban őt kéri fel ezek védelmére legadázabb ellenségeinkkel szemben. Apponyi részéről csak természetes, hogy e kérdéseknek és megbízásoknak a legnagyobb készséggel tesz mindig eleget.

A nemzetközi intézmények körében kifejtett nagyszabású és rendszeres működésének tüzetes jellemzése nem az én feladatam. Erre nálam illetékesebb, ott vele együtt dolgozó, kitűnő férfiak vállalkoztak. Én csupán e szereplésnek témám támogatására nélkülözhetetlen összesített eredményére hivatkozom most, melyek szerintem, ha nem is haladják meg a magyar parlamentben és azonkívül a belföldön a nemzeti eszmének tett szolgáltatásainak becsét, azt legalább is teljes mértékben elérik.

Aztvaz itthon tartott nemzetközi gazdasági congressusunkon már 1885-ben, de később is magam szintén tapasztaltam, hogy mily tökélyel képes kultúránk bemutatására külföldi nyelveken a legkövetelőbb ízlésű idegenek előtt is. Három amerikai útja ugyanannyi diadalmenet volt. Midőn 1904-ben az interparlamentáris uniónak St. Louisban a más nemzetekéit számban meghaladó magyar csoport küldöttségének élén kinn járt, a magyar névnek dicsőséget szerezvén, meglepett ott is, itthon is mindenkit. Visszatérve egy sorozatára kérték fel az ismertető előadásoknak, melyek meg itthon gyakoroltak közvetlen nagy

hatást. Azon alkalommal számtalanszor érintkezett az Egyesült-Államokba szakadt véreinkkel, akikbe lelket öntött, s figyelmükbe ajánlotta, hogy új hazájuknak hű, becsületes polgárai legyenek, de szívükre kötő, hogy magyarságukhoz se legyenek hűtlenek. A két haza problémája lebegett szeme előtt, melynek elérhető megoldása erőtartalékaink ápolásának kérdését jelenti. Hogy intelmeinek volt figyelemre méltó sikere, azt második északamerikai útján tapasztalhatta. Midőn 1911-ben több tudományos egyet és három nagy egyetem meghívására előadói körutat tett az Egyesült-Államokban, első sorban a pacifizmus, továbbá — saját választása szerint — Magyarország közjogi helyzetéről s a nyugati műveltségnek tett áldozatteljes, de nem eléggé méltányolt szolgálatairól, angol nyelven nyomtatásban is megjelent oly beszédekert mondott, melyekben mélyreható politikai tanultsága nem kevésbé tündökölt, mint meleg, okos hazafisága, mely a nemzeti és emberiségi követelményeket minden nem rosszakaratú polgára előtt a világnak kedves, kellemes harmóniában tünteti fel. Egyik nagy hatású előadása végén az elnöklő amerikai chairman, midőn mint monda „ragyogó és nagy képességeket eláruló beszédeit” a díszes és nagy hallgatóság nevében megköszönte, így szólt: „Biztosítom a szónokot, hogy minden amerikai honpolgár mélyesen érdeklődik a magyar nemzet fényes történelme iránt, és hogy Magyarországtól ide származott polgártársaink teljes lojalitásuk által tűnnek ki. Ők itt részesei lévén a polgári szabadságnak és helyi önkormányzásnak, kitűnően alkalmasoknak bizonyultak az amerikai eszmék elsajátítására. Azt hiszem, igazat mondok, mikor állítom, hogy azért szeretik ezt az országot, mivel szerették régi hazájukat. Ha nem szerették volna azt, nem tudnának úgy ragaszkodni új hazájokhoz sem, melyet szabadon választottak maguknak.”

Akkor Apponyit az a rendkívüli megtiszteltetés érte, hogy mint annak idején Kossuth Lajos, a washingtoni Capitoliumban vendégszónokként, mély benyomást keltve, beszélhetett és üdvözölhetett Európa nevében Amerikát.

A trianoni békediktátum után volt harmadszor ott. Ekkor a Lloyd George tiszteletére Chicagóban adott díszlakomán Apponyi is megjelent. Midőn az megpillantotta őt, eléje ment, miáltal a közfigyelmet reá irányítván, maga mellé ültette.

Aztán együtt ünnepelték az összetört, rémitően megcsonkított kis Magyarország nagy fiát az angol világbirodalom amannak szerencsétlenségétől nem egészen idegen volt vezető államférfiával. — A gróf Apponyi Albert külföldi nagyszabású tevékenysége az egész magyarság önértetét fokozta és önbizalmát a már csaknem kétségbeejtő helyzetben is szilárdította. Nincs hazafiásán gondolkozó ember, aki ne érezte volna, hogy mégsem utolsó dolog magyarnak lenni, Amerikába kivándorolt véreink helyzetére is jelentékeny hatása volt, s azokban a nemzeti érzést, mely mint hervatag virág, bizony-bizony nagyon gondos és módfelelt eszélyes ápolásra szorul, éltetően fokozta. E részben még mérhetetlen sok a teendő, de Apponyi a saját példájával megmutatta az utat, melyen haladni kell.

Végre hangsúlyozom, hogy az amerikai és általában a külföldi közvélemény az ő és remélhetőleg nagyobb számmal támadó követőinek szemlélése mellett hajlandóbb lesz elhinni azt, hogy a magyar kultúra, a magyar életképesség és életre érdemesültség nem hivalkodás, nem mese, hanem a művelt emberiség figyelmét, kíméletét és mint hasznos, sőt nélkülözhetetlen tényezőnek támogatását joggal igénylő valóság. Mi értelme van ezek szem előtt tartása mellett annak a felületes gondolkozásszülte balhítnak, hogy az Apponyi külföldi szereplésének lecsapódása csupán az ő világhíre és személyes dicsősége, melyből a magyar nemzetnek édes-kevés maradandó reális haszna van?

Párisi és genfi működése szintén nem járt markolható eredményekkel, de azok útját egyengette és nagyban hozzájárult a törekvéseink megvalósításához multhatatlanul szükséges kedvező atmoszférának megteremtéséhez.

Az ő és a magunk érdekei szempontjából nem lehet eléggé fájlni azt, hogy sem a bel-, sem a külföldön nem voltak meg szembeötlő, közvetlen sikereinek tárgyi előfeltételei. De azért az ő nagyszabású és az egészre irányuló eszményiségét nem lehet, nem szabad felelőssé tenni. Az ő külföldi fáradhatatlan törekvései iránti féltetlen elismerésben és hálában egyek vagyunk és maradunk. Ebbeli működése minden kritika felett áll, s már csak annál fogva is őt a nemzet szellemi és erkölcsi kincse egyik legnagyobb értéktételének kell tekinteni.

Az ő sorsához a múltban leginkább a költő Zrínyi Miklósé hasonlít. A tizenhetedik század ezt a nagy férfit az akkori ha-

talom és más hatalmas kortársai szintén nem tudták kellőleg megérteni és nyomatékosan támogatni; de a nyugati keresztény világ és az utókor elismerte nagy érdemeit. — A magyar belpolitikában Apponyival szemben diszharmónia elégszer keletkezett; ma sem vagyunk ilyenek híjával. De az események a közelmúlt ellentéteit elsimitották. Én remélem, sőt hiszem, hogy az idő, mely mindent megfejt és útbaigazít, kibékítendi az újabbakat is. A fejlemények fogják megmutatni, hogy a jelenkor egymással össze nem hangzó törekvéseiből mi a lehetséges és mi a lehetetlen. De ez csak akkor fog bekövetkezni, ha — miként gróf Apponyi Albert mindig hirdette, — csupán egy mindent domináló szempontból tekintünk mindent. Ez pedig nem lehet más, mint a nemzet jól megértett legfőbb java, melynek okosan s megadással mindent alá kell rendelni, bármily hagyomány, kedvenc eszme, vagy vélt következetesség feláldozásával járjon is az.

És a mai ellentétek elsimulásával gróf Apponyi Albert alakja úgy ál land, hogy a kétségnek még árnyéka sem fog ahhoz férni, ha — mint a Legnagyobb Magyar — azt vallja, hogy „Célom tiszta és nemes vala”.

Be fog következni, amit egyik idézett beszédében mondott, hogy példájának megrögzítése révén maradandót alkotván, előbbre vitte a magyarság érdekeit. Ez alapon kimutatván helyét a nemzet jótevői közt, igazságot fog neki szolgáltatni a történelem.